

Transitionsekonomierna och kvinnoarbetet Könsperspektiv på den ryska arbetsmarknaden

Tio års djupgående förändringar i Ryssland har lett till ekonomisk otrygghet för många. I vissa avseenden har könsklyftorna ökat, i andra minskat. Mer forskning behövs dock för att belysa den nya genusordningen.

KATARINA KATZ

Folk vill inte anställa en kvinna som har barn... Om en kvinna får ett jobb, slår de ner på henne efter den första sjukskrivningen... och flyttar henne till ett sämre betalt jobb. Efter den andra eller tredje sjukskrivningen hittar de på något sätt att göra sig av med henne (Malachovskaja 1980).

[Kvinnor] är de första som direkt får uppleva denna övergångsperiods svårigheter. Idag är det kvinnor som avskedas först och i jämförelse med män är det mycket svårare för dem att hitta ett nytt jobb. Och vi påminns ständigt om att vår huvudsakliga arbetsplats är hemmet: vid spisen, i affärerna och med våra barn (Mezentseva 1994a: 74).

När Sovjetunionen kollapsade 1991 och den Ryska Federationens regering sökte ett snabbspår till marknadsekonomin började snart oroliga frågor ställas om vad reformerna skulle innebära för kvinnor. Den dominerande diskursen hade föga utrymme för ett ifrågasättande av reformerna som sådana eller för diskussion i klasstermer – det som kunde sägas var att "svaga grupper" (dit räknades kvinnor, barn, pensionärer, etniska minoriteter) i före detta Sovjetunionen och i Öst- och Centraleuropa under en övergångsperiod kunde få en svår situation och kanske hamna på efterkälken under relativt lång tid.

Även marknads- och reformvänliga institutioner som Världsbanken publicerade alarmerande rapporter om könsdiskriminering och fattigdom (Fong 1994, Klugman 1996).

Som citaten i artikelns början antyder, fanns det dock en viss kontinuitet i de diskriminerande attityderna till kvinnor, både på arbetsplatserna och i hemmen. Det är tämligen klart att kvinnor är missgynnade jämfört med män på den ryska arbetsmarknaden, deras löner är lägre och fattigdomsriskerna högre. Detta var emellertid fallet även under sovjetperioden. Det är också klart att många ryska kvinnor lever i arbetslöshet eller med oro för att förlora sina arbeten och att många befinner sig i akut fattigdom. Bland de fattiga finns både arbetslösa och många arbetande med låga löner eller med arbetsgivare som inte betalar ut deras lön. Detta är emellertid fallet även för många ryska män.

Avsikten med denna artikel är därför att, utöver en beskrivning av dagens situation, göra en jämförelse i två dimensioner – mellan två system och mellan könen, och att försöka hålla isär dessa två jämförelser.

Förändringar av könsordningen

Det har skett en stark förändring i levnads sätt och levnadsvillkor i det ryska samhället, liksom i de övriga transitionsekonomierna under de gångna tolv åren. Inkomstspridningen har ökat kraftigt, inkomsterna mätta i fast penningvärde har fallit för stora grupper medan ett mindre skikt blivit mycket förmöget. Samtidigt har överensstämmelsen mellan penninginkomster och levnadsstandard blivit starkare – varubristen under Sovjetperioden undergrävde det faktiska värdet av lönen för dem som inte hade specialprivilegier.

I Sovjet rådde ett kroniskt underskott på arbetskraft, samtidigt som kostnaden för de

företag som kunde överanställa och ha personal "i reserv" var låg. När de marknadsekonomiska reformerna började, förväntades att arbetslösheten snabbt skulle nå katastrofala nivåer. Många ineffektiva företag skulle slå igen och de som fortsatte att verka skulle skära ner den övertaliga personalen. Emellertid steg den öppna arbetslösheten långsammare än väntat. 1999 var den cirka 13 procent. Samtidigt har arbetskraftsdeltagandet minskat kraftigt så sysselsättningen har fallit mer än vad arbetslöshetssiffrorna ger vid handen. Då är emellertid sysselsättning i den "grå" eller "svarta" ekonomin inte medräknad.

Under den sena Sovjetperioden utfördes 90 procent av det legala förvärvsarbetet i den statliga sektorn (undantagen var kollektivjordbruken och, från 1989, de så kallade kooperativen). 1998 tillhörde 43 procent av de anställda den privata sektorn medan 18 procent arbetade i företag med blandat ägande 1998 (*Rossijskij...* 1999: 107; 114).

När det sovjetiska systemet började spricka i fogarna under perestrojkan (1986-91) blev det för första gången på över ett halvt sekel möjligt att diskutera i termer av kvinnoförtryck och att bilda självständiga kvinnoorganisationer. Små grupper anknöt till västlig feminism, men många fler till en västlig samhällsordning där – enligt en i Sovjet mycket utbredd uppfattning – "gifta kvinnor inte förvärvsarbetar" (Fong 1994). Det var inte svårt att se vad ryska feminister kallade "patriarkal renässans" i medier och kultur, i politisk och samhällsvetenskaplig debatt, i form av sexistisk reklam, könsdiskriminerande platsannonser, i en uppsjö av skönhetstävlingar, pornografi och prostitution och i massiv mansdominans bland rika "nyryssar", i regering och i riksdag (idag är åtta procent av dumaledamöterna kvinnor).

De kvinnobilder som lyftes fram i offentligheten var dels den kommersiella sexuella exploateringen, dels den goda makan och modern, "Moder Ryssland", som uppoffrade sig för familjen och nationen.¹

Diskriminering och ojämlikhet i förvärvs- och hemarbete hämtade näring i uppfattningar och beteenden som frodades strax nedanför ytan under Sovjetepoken med dess formella jämställdhet på arbetsmarknaden. Även i Sovjet glorifierades moderns och makans obetalda arbete. Men det är en skillnad på att fenomen lever under ytan och på att de bubblar fram ohämmat. Efter Sovjets fall kunde många politiker, ekonomer och opinionsbildare öppet förespråka att arbetslöshets-siffrorna skulle hållas nere genom att fler kvinnor "tog hand om sina familjer" och lämnade jobben åt männen. "[B]ehovet av att göra sig av med arbetskraft ("shed labour") i den pågående ekonomiska omstrukturingsprocessen kommer att tendera att göra uppfattningen om betalt arbete som normen för kvinnor anakronistisk", skrev Barbara Einhorn i en bok som blev ett standardverk på området (Einhorn 1993: 117). Khotkina (1994) och Posadskaya (1996) beskriver utträngning av kvinnor från arbetsmarknaden som ett *fait accompli*.

De tidiga studierna av *backlash* på arbetsmarknaden grundades ofta på fallstudier eller små enkäter där urvalsmetoden inte redovisades – i värsta fall urval som var ägnade att bekräfta undersökarens förväntningar som deltagare på konferenser som behandlade kvinnors problem eller kontakter som förmedlats av kvinnoorganisationer. Med tiden kom såväl offentlig statistik som studier av sociologer och ekonomer att nyansera tesen om "kvinnorna som omvandlingens första offer".² För att komma vidare krävs mer empirisk forskning men också att man håller

isär frågorna "förekommer diskriminering?" och "förekommer mer diskriminering än i Sovjet?" och skiljer på frågorna "har det skett försämringar?" och "har kvinnor drabbats av större försämringar än män?".

Därför börjar denna artikel med en kort skiss av könsskillnader i det sovjetiska arbetslivet.³ Den sovjetiska genusordningen definierade den ojämlika startpunkten för män och kvinnor vid transitionens början. I andra delen diskuteras förändringar i kvinnors och mäns arbetskraftsdeltagande och sysselsättning. Samtidigt presenteras de mest använda källorna för kvantitativa data. I tredje delen granskas olika arbetslöshetsbegrepp och vad de implicerar för slutsatser om mäns och kvinnors arbetslöshet. Det fjärde avsnittet ägnas könsolikheter bland de förvärvsarbetande – segregering och lönegap.

Den sovjetiska "jämlikheten"

Formellt var den sovjetiska kvinnan likabehandlad med mannen. Sovjetunionen var, strax efter Oktoberrevolutionen 1917, det första land i världen som stiftade lagar om "lika lön för lika arbete". I praktiken kom emellertid det kvinnodominerade arbetet alltid att betraktas och avlönas som mindre värt än det mansdominerade.

Formellt heltidsarbetade eller heltidsstuderade så gott som alla kvinnor i arbetsför ålder. (Med "i arbetsför ålder" avses i sovjetisk/rysk statistik mellan 16 år och pensionsålder. Denna var och är 55 år för kvinnor och 60 för män). Enligt folkräkningen 1989 var drygt 94 procent av männen och 91 procent av kvinnorna i åldern 20-49 år sysselsatta. Ser man till en större åldersgrupp innebar den lägre pensionsåldern för kvinnor en betydligt större könsskillnad – i åldern 15-69 var 82 procent av männen och 72 procent av kvinnorna sysselsatta.⁴ Andelen kvinnor som

faktiskt var i arbete var dock något mindre eftersom föräldralediga här, liksom i andra länder, räknas som förvärsarbetande. Från 1968 hade sovjetiska kvinnor ett års föräldraledighet med garanterad rätt att återvända till samma eller ett likvärdigt arbete, från 1982 ett och ett halvt år.⁵ I litteraturen verkar inga studier finnas av hur långa förvärsavbrotten faktiskt var och ännu mindre av hur denna frånvaro påverkade karriär- och löneutveckling. Enligt preliminära resultat från en enkätstudie i den sydryska staden Taganrog⁶ med retrospektiva frågor om "avbrott i förvärsarbete eller studier i samband med barns födelse" var den genomsnittliga längden av sådana avbrott inledda under 1970-talet ganska precis ett år, under 1980-talet ett och ett halvt år.⁷

Mödraledigheten, rätten till ledighet för vård av sjukt barn och de lagar som "skyddade" kvinnor från arbetsförhållanden som ansågs farliga var väl inte de främsta orsakerna, men bidrog till att mycket färre kvinnor än män kunde nå högt kvalificerade jobb och chefspositioner.

Den dysfunktionella sovjetiska varianten av "planekonomi" ledde till kronisk brist på varor, även insatsvaror, och arbetskraft. Därför skedde en målmedveten dirigering av resurser till de sektorer som det styrande skiktet gav högst prioritet. Detta var i första hand tung industri, framför allt rustningsindustrin, energisektorn, gruv- och byggnadssektorn. I dessa sektorer var en hög andel av de anställda män – tre fjärdedelar inom byggsektorn och två tredjedelar i metallurgisk industri. Kvinnorna dominerade kraftigt inom sjuk- och hälsovård (80 procent kvinnor), skolväsen (75 procent) och lätt industri (70 procent).⁸ Regressionsanalys av aggregerade data från 1988-89 visar ett mycket starkt, negativt samband mellan andel kvinnor i res-

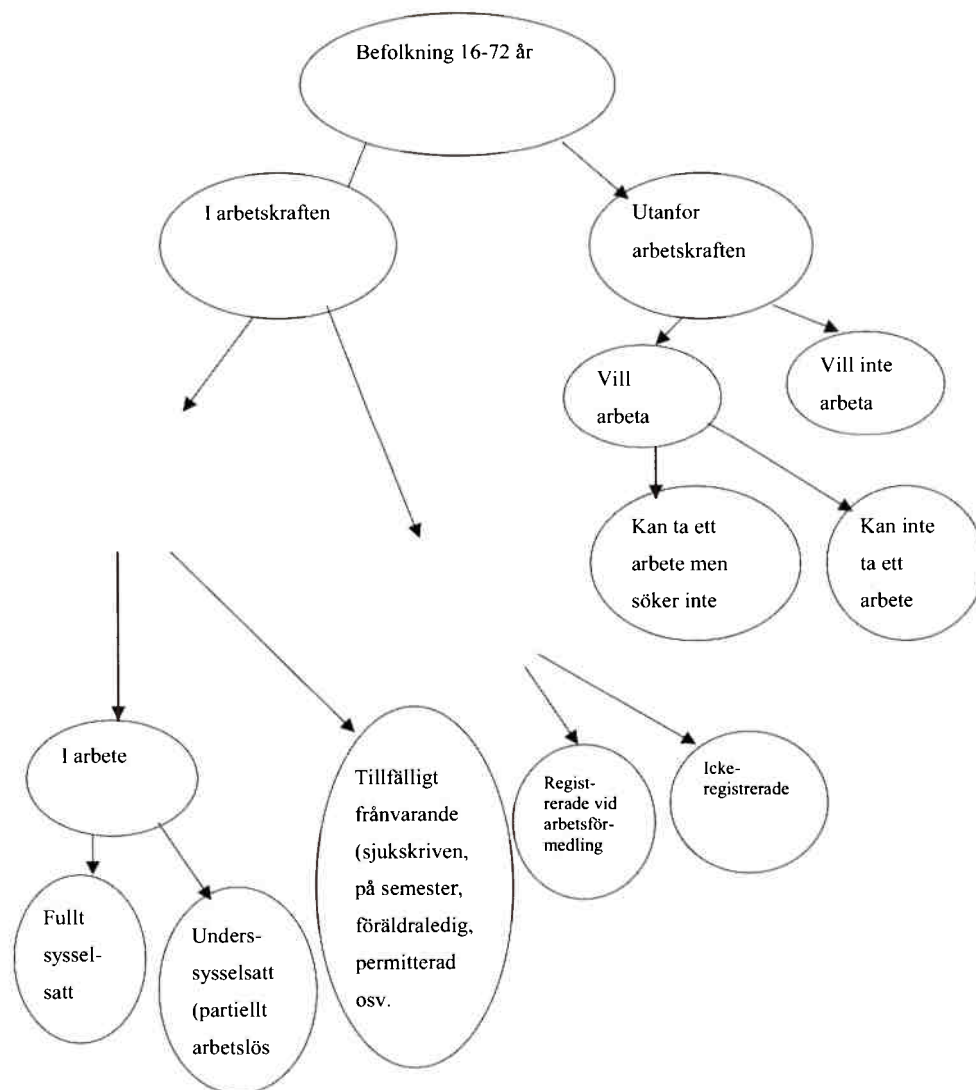
pektive näringsgren och dess genomsnittslön, även då man kontrollerar för de anställdas utbildningsnivå (Katz 2001). Även viktiga löneförmåner som möjligheten att erhålla bostad, semesterresor, livsmedel, varaktiga konsumtionsvaror och bättre hälsovård än den allmänna torde ha varit bättre i prioriterade sektorer. Däremot kan möjligheterna att ägna sig åt privata angelägenheter under arbetsdagen ha varit mindre.

Kvinnor hade brutit in i en del traditionella mansyrken (som ingenjör) och i vissa fall kommit att dominera dem (som läkare). Däremot höll sig männen stadigt utanför traditionella kvinnoyrken som lärare, förskollärare, sjuksköterska eller textilarbetare.

Den sovjetiska modellen för "kvinnofrigörelse" innebar aldrig att männen skulle delta i hushållsarbete och vård av barn i större omfattning. Även Aleksandra Kollontajs visioner om att "socialisera hushållsarbetet" dog med 1920-talet. Undantaget var offentlig barnomsorg, som byggdes ut kraftigt, framför allt från 1960-talet och framåt, men som av många ansågs ha dålig kvalitet. Lejonparten av hushållsarbetet föll på kvinnans lott. Enligt den sovjetiska statistiska årsboken för 1989 fann en undersökning att kvinnliga (heltids)anställda i industrin ägnade 28 timmar och 40 minuter åt hushållsarbete mot 11 timmar för manliga.⁹ Förutom den skillnad i fritid detta gav upphov till försvårade kvinnornas "dubbelarbete" tjänsteresor, vidareutbildning, övertid och annat som skulle ha kunnat främja deras karriärer. Eftersom kvinnorna gjorde det mesta av hushållsarbete och inköp drabbades de hårdast av att produktion av konsumtionsvaror gavs så låg prioritet – det var ont om tekniska hjälpmedel i hushållet och de köer som skapades av varubristen tog mycket tid.

Däremot var möjligheterna till högre ut-

Figur 1 Schema över arbetsmarknadsstatus

bildning för kvinnor goda. Andelen med universitetsutbildning var högre bland förvärvsaktiva kvinnor än bland män, liksom andel med kortare post-gymnasial utbildning. Där emot hade flickor begränsat tillträde till de utbildningar för kvalificerade arbetaryrken som krävdes för högbetalda manuella jobb. Ser man till utbildningens inriktning var det emellertid män som dominerade på de linjer som ledde till de mest välbetalda områdena (*Narodnoe Obrazovanie* 1989).

Separat statistik över kvinnors och mäns löner publicerades inte, med undantag av en tabell över lönefördelning i intervall för respektive kön från en enkätundersökning 1989 (*Narodnoe Chozjajstvo* 1989).¹⁰ Denna undersökning och olika sociologiska studier tyder på att kvinnornas månadslöner uppgick till 65-70 procent av männens i genomsnitt. En undersökning i staden Taganrog 1989 finner att könskvoten, alltså kvoten mellan kvinnors och mäns genomsnittslöner, var 6-7 procentenheter högre för timlöner än för månadslöner (Katz 2001). Kvinnorna arbetade visserligen "heltid", men heltid i ett antal kvinnodominerade yrken inom vård och utbildning innebar färre veckotimmar än de gängse 40 (Katz 2001, Terebilova 1981).

Rysk arbetsmarknad i könsperspektiv

Har då farhågorna om att reformerna skulle gynna män på kvinnors bekostnad infriats? Har kvinnorna trängts ut från arbetslivet och/eller blivit ännu mer "sekundär" arbetskraft än under Sovjettiden? Senare och mer kvantitativt inriktad forskning har ifrågasatt schablonbilden av "patriarkal renässans" och "kvinnor och barn sist" (Hopkins 1995) för både Ryssland och andra transitions-ekonomier. Sociologerna Tanja van der Lippe och Eva Fodor (1998: 131) sammanfattar en genomgång av könsskillnader i sex östeuro-

peiska ekonomier, inklusive Ryssland (baserad på enkätdata): "Vår slutsats är att kvinnor i allmänhet inte verkar ha drabbats av större bakslag i sin ekonomiska ställning jämfört med män under de första fem åren efter statsocialismens upphörande."

För att strukturera framställningen kommer jag att följa figur 1 som ger en schematisk bild av arbetsmarknadsstatus. Arbetsmarknadsstatistiken delar upp den vuxna befolkningen i dem som "tillhör arbetskraften" och dem som inte gör det. Till "arbetskraften" räknas både "sysselsatta" och "arbetslösa". I internationell statistik används ILO:s definition av arbetslös: att inte ha en anställning; att inte ha förvärvsarbetat (som anställd, egenföretagare eller medhjälpande i familjeföretag) alls under den senaste veckan; att vilja arbeta; att kunna acceptera ett erbjudande om arbete inom två veckor; och att aktivt ha sökt arbete de senaste fyra veckorna eller månaden. Samtliga dessa kriterier måste vara uppfyllda. Som framgår av figuren finns alltså individer som vill arbeta även "utanför arbetskraften". Om "arbetslöshet" i stället definieras som att inte ha möjlighet att försörja sig genom arbete trots att man vill det blir den grupp som drabbas av full eller partiell arbetslöshet mycket större – men också mycket svårare att avgränsa.

Jag kommer i det följande att gå igenom hur skillnaderna mellan män och kvinnor utvecklats vad gäller, först, arbetskraftsdeltagande, därefter arbetslöshet i statistikens mening och slutligen i själva förvärvsarbetet, vad gäller jobb och löner. Ett genomgående tema blir om arbetslöshet i en vidare socioekonomisk betydelse kan finnas dold i andra kategorier. Jag kommer att i huvudsak använda tre källor. Den första är statistikmyndigheten Goskomstat vars uppgifter främst hämtas från arbetskraftsundersök-

ningar (AKU) samt uppgifter från stora och medelstora företag. Den andra är ekonometrisk studier varav de flesta använder data från Russian Longitudinal Monitoring Survey, RLMS. RLMS har genomfört åtta enkätomgångar sedan 1992 på ett nationellt sannolikhetsurval. Slutligen kommer jag att göra beräkningar på data från tre enkätstudier genomförda i den sydryska staden Taganrog 1989, 1993/94 och 2000.¹¹ Taganrog-studierna är visserligen lokala, men till skillnad från andra databaser innehåller de jämförbara tvärsnitt från före och efter Sovjetunionens sammanbrott.

Arbetskraftsundersökningar (AKU) började genomföras i Ryssland 1992. De visar att de ryska kvinnornas arbetskraftsdeltagande verkligen *har* minskat kraftigt under perioden 1992-98. I åldersgruppen 16-72 år föll det från 64 procent till 55 procent. Under samma tid minskade dock männens från 78 procent till 68 procent. I absoluta tal har antalet män i arbetskraften minskat med knappt 4 miljoner, antal kvinnor med 4,3 (*Trud...* 1999: 34). Fler kvinnor än män har alltså lämnat arbetskraften, men skillnaden är ganska liten. 1998 var könsskillnaden i arbetskraftsdeltagande, enligt AKU, drygt 13 procentenheter. En relativt stor del av den beror på kvinnornas lägre pensionsålder.

Oroväckande för kvinnors anknnytning till arbetsmarknaden är att medan den manliga sysselsättningsfrekvensen fallit mer än den kvinnliga i "studentåldern" (15-19) och "pensionärsåldern" (55-59, 60-72) har den kvinnliga fallit mer i de barnafödande åldrarna (alla femårskohorter mellan 20 och 39 år). Det innebär att fler kvinnor står utanför arbetsmarknaden i den ålder som är avgörande för att etablera sig och avancera på den.

Har arbetslösheten "ett kvinnligt ansikte"?

Som beskrivits ovan, har det blivit en etablerad sanning i kvinnoforskningen att "arbetslösheten har ett kvinnligt ansikte" (Khotkina 1994: 98). Förutom det ideologiska klimatet väntade man sig att en marknadsmässigt kostnadsmedveten arbetsgivare skulle betrakta kvinnor som sämre arbetskraft eftersom de slets mellan yrkesverksamhet och familjeplikter, tog föräldraledigt och var hemma med sjuka barn, inte kunde avskedas under graviditet och barnledighet och hade särskilda rättigheter vad gällde arbetsmiljö och arbetstider.¹² Uppfattningen lever kvar. I Nordisk Øst-forums nyutkomna temanummer om "Kjønn i endring i Øst-Europa" skriver till exempel redaktörerna: "Kvinnor har fortfarande svårare att skaffa sig arbete än män, vilket bland annat har att göra med den gängse föreställningen om att kvinnor är instabil arbetskraft eftersom de får barn, och barnen blir sjuka" (Askov Kaznelson och Haue 2001: 8).

Fallstudier och anekdotisk evidens visade exempel på att kvinnorna var de som avskedades först när företag inom till exempel det krympande militärindustriella komplexet reducerade sin arbetsstyrka. När *Sluzjba Zanjatosti*, Rysslands Arbetsmarknadsstyrelse, 1991 började publicera statistik över arbetslösa registrerade vid arbetsförmedlingarna verkade bilden bekräftas – nära 70 procent var kvinnor. Posadskaya (1996: 16) skrev att "förutsägelsen om de stora förluster kvinnorna skulle tvingas bära på sysselsätningens område har besannats".

Men arbetskraftsundersökningarnas statistik över arbetslöshet utgår inte från hur många som väljer att registrera sig vid arbetsförmedling utan från sannolikhetsurval av befolkningen. Enligt den första AKU-undersökning

Tabell 1 Andel arbetslösa enligt AKU och Arbetsförmedlingarna 1992 och 1998
I procent av arbetskraften. Beräknat från *Trud...* 1999, ss. 34, 118, 186-187.

	1992	1998
Män	5,2	13,6
varav registrerade	0,4	1,9
Kvinnor	5,2	13,0
varav registrerade	1,2	4,0

sökningen 1992 uppgick arbetslösheten, enligt den gängse, internationella definitionen till 5,2 procent för både män och kvinnor (se tabell 1). Sex av sju av dessa arbetslösa var inte registrerade vid arbetsförmedling. Sedan dess har arbetslösheten totalt ökat och samtidigt männens andel, både bland registrerade och icke-registrerade arbetslösa. 1998 var strax under hälften av de arbetslösa enligt AKU kvinnor, mot nästan två tredjedelar av de registrerade arbetslösa.

I Ryssland är arbetslöshetsersättningen låg, villkoren för ersättning är restriktiva och utbetalningarna fallerar. Att anmäla sig innebär tidskrävande formaliteter. Kvinnor registrerar sig i högre utsträckning än män. Huruvida könsskillnaden beror på att kvinnor är mer beroende även av ett litet inkomstillskott, att de har lättare att forcera de byråkratiska hindren, att de har svårare att finna arbete genom informella kanaler, eller att de fäster mindre vikt vid en eventuell statusförlust i att erkänna sig vara arbetslös – det vet vi med dagens kunskapsläge inte.

En etablerad sanning i början på 1990-talet var också att "den typiska arbetslösa" var en medelålders, högutbildad kvinna, ofta ingenjör eller lärare (Khotkina 1994, Kalabachina 1995). Det finns inget kvantitativt underlag för detta. Såväl den officiella statis-

tiken som enkätundersökningar visar entydigt att sannolikheten att vara sysselsatt ökar, och sannolikheten av vara arbetslös minskar, med utbildningsnivå.

Ett utvidgat arbetslöshetsbegrepp

ILO-definitionen av arbetslöshet kräver, som nämnts, att personen aktivt sökt arbete den senaste månaden. Man kan beteckna individer som är beredda att ta ett erbjudet arbete men har givit upp att aktivt söka, som *latent arbetslösa*. Enligt mina beräkningar skulle arbetslösheten 1998 varit nästan två procentenheter högre om de som säger att de vill ha arbete, men tröttnat på att söka, räknats som arbetslösa. Av personer i arbetsför ålder som står utanför arbetskraften uppgav drygt var femte att de skulle vilja arbeta (*Trud...* 1999: 34, 53).

Ett okänt antal av de individer vilka räknas som "inte i arbetskraften" skulle kanske kunna och vilja arbeta om det fanns bättre kommunikationer, om de fick arbeta deltid, om barn tillsyn kunde ordnas eller om de hade tillgång till handikapphjälpmedel. Det är svårt att säga i vilken mån brist på barn tillsyn är ett förvärvshinder. Kostnaden för en daghemsplats har ökat och antalet barn på daghem har minskat med nästan hälften. Samtidigt har dock födelsetalen, och därmed

antal barn, fallit kraftigt (*Rossijskij...* 1999: 59; 184). 1999 uppges 50 procent av barn från ett och ett halvt år till skolåldern ha daghemsplats (i åldersgruppen tre år och uppåt är det över 80 procent). 1989 angav den sovjetiska statistiken att 69 procent av barn i "den aktuella åldern" hade daghemsplats – det kan ha varit från noll, ett eller ett och ett halvt år (*Narodnoe Chozjajstvo* 1989g: 189).

I en del undersökningar definierar respondenter själva sin arbetsmarknadsstatus. Commander och Yemtsov (1997)¹³ fann att nära en fjärdedel av dem som beskrev sig som "tillfälligt utan arbete, arbetslös" hade någon förvärvsinkomst – ytterligare någon del hade säkert inkomster som de inte berättade om för intervjuaren. Av denna grupp var en liten majoritet män medan mer än hälften av dem som helt saknade förvärvsinkomster var kvinnor.

I Taganrog-studien 2000 finns både självdefinierad arbetsmarknadsstatus och möjlighet att använda kriterier av AKU-typ. Av dem som säger att de är "arbetslösa och söker arbete" skulle nio tiondelar av både kvinnor och män vara beredda att ta ett jobb. 75 procent av kvinnorna och 70 procent av männen säger att de har gjort något för att finna arbete under den senaste månaden. Att de övriga inte aktivt sökt under denna tid betyder inte nödvändigtvis att deras önskan om arbete är svagare eller att deras ekonomiska och sociala situation är bättre.

Fler ryska män än kvinnor är drabbade av öppen arbetslöshet. Skillnaden är dock liten och det finns indikationer på att kvinnor har svårare att ta sig ur arbetslöshet. Den genomsnittliga arbetslöshetstiden för respondenter i AKU var i maj 2000 10,7 månader för kvinnor och 9,5 för män. Något fler kvinnor än män har varit arbetslösa minst 12 månader. Dessutom anger en högre andel av de kvinn-

liga arbetslösa att de avskedats och en högre andel av de manliga uppger att de har sagt upp sig, vilket tyder på större förhoppningar om att finna nytt jobb (*Obsledovanie...* 2000). Intrycket bekräftas av varaktighetsanalyser som gjorts på basis av RLMS (Foley 1997b, Grogan & van den Berg 2001). Resultaten av dessa är dock osäkra på grund av brister i data.

Galina Monousova (1996: 172) fångar trots allt något väsentligt när hon citerar en företagsledare som inte är rädd att mista sina kvinnliga anställda, nästan oavsett hur de behandlas: "De är kvinnor. Vart skulle de kunna försvinna någonstans?".

Männen på jobbet och kvinnorna till köket?

Skillnaden i sysselsättningsgrad mellan män och kvinnor var 1998 11 procentenheter. Nedgången 1992-98 var större för män, 15 procentenheter mot 13 för kvinnorna, men dessa siffror inkluderar inte vågorna av avskedanden 1989-1991 då de första ekonomiska reformerna genomfördes. Systematiska undersökningar saknas, men det finns en viss trovärdighet i påståendena att de som avskedades först var administrativ personal, och den administrativa personalen var till övervägande delen kvinnor. Eftersom det inte gjordes några arbetskraftsundersökningar i Sovjet, är de enda siffrorna från denna period de från folkräkningen 1989. Då förvärvsarbetade 37,2 miljoner kvinnor och 39,7 miljoner män i Ryssland (RSFSR). Det är 3,3 miljoner kvinnor och 2,6 miljoner män mer än antalet i AKU 1992, 9,8 respektive 9,2 miljoner fler än 1998 (1989 Census, *Trud...* 1999).

Siffrorna är naturligtvis inte helt jämförbara. För det första omfattar folkräkningen hela befolkningen och AKU åldersgruppen 16-72 år. För det andra skiljer sig definitioner-

Tabell 2 Självdefinierad arbetsmarknadsstatus för män 16-59 år och kvinnor 16-54 år. Taganrog 1989, 1993/94, 2000 (procent).

Arbetsmarknadsstatus	Män	Män	Män	Kvinnor	Kvinnor	Kvinnor
	1989	1993/94	2000	1989	1993/94	2000
I arbete	87,5	79,8	66,3	79,4	72,4	60,5
Icke arbetande pensionär	0,6	3,7	2,4	0,7	1,7	1,5
Har invalidpension	0,4	1,9	4,5	0,7	1,4	2,4
Husmödrar	0	0,2	0	1,9	5,8	10,8
Tillfälligt inte arbetande*	0,5			0,7		
Tillfälligt inte arbetande, söker f.n. inte arbete*			2,0			1,7
Arbetslös*		4,5	10,7		1,8	7,4
Graviditets- el. föräldraledig	0,1	0	0	5,2	7,2	2,5
Student	8,8	7,4	13,3	11,1	8,7	12,9
Annat	2,2	2,6	0,7	0,4	1,1	0,4
N	1120	1591	840	1185	1647	893
Bortfall	3	2	0	7	3	0

* Av dessa tre kategorier gavs i undersökningen 1989 bara alternativet "Tillfälligt inte arbetande" och 1993/94 "Tillfälligt inte arbetande, arbetslös". 2000 fanns både "Tillfälligt inte arbetande, söker för närvarande inte arbete" och "Tillfälligt inte arbetande, söker arbete" (här angivet som "arbetslös").

na.¹⁴ Nedgången i manlig *sysselsättning* har också varit större än nedgången i manlig *sysselsättningsgrad* eftersom mortaliteten bland män under 90-talet varit förskräckande hög (*jämför* tabell 6).

Tabell 2 ovan visar självdefinierad arbetsmarknadsstatus i Taganrog vid de tre undersökningstillfällena. Här har manlig och kvinnlig sysselsättningsfrekvens mellan 16 år och pensionsåldern fallit i ungefär samma grad, med cirka 21 procentenheter.

Bland de "sysselsatta" inkluderas både dem som är "i arbete" och de tjänstlediga, inklusive föräldralediga. Enligt AKU maj 2000 var nästan 700 000 kvinnor graviditets- eller föräldralediga. Andelen sysselsatta bland kvinnor i åldern 20-39 år är 65 procent mot 74 procent för män. Hade de föräldralediga räknats bort hade sysselsättningsgraden för kvinnor i denna grupp varit cirka tre

procentenheter lägre.¹⁵ Den låga andelen "i arbete" i denna ålder kan få långsiktiga negativa konsekvenser för kvinnors position på arbetsmarknaden.

För Taganrog visar tabell 2 en minskad andel föräldralediga bland kvinnorna, jämfört med 1989. Detta beror *inte* på att småbarnsmödrar arbetar mer utan på de låga födelsetalen. Tvärtom har föräldraledigheterna i snitt blivit längre.

Även bland "sysselsatta" finns former av dold arbetslöshet eller undersysselsättning.¹⁶ Det gäller, som i andra länder, anställda som vill jobba fler timmar i veckan men också de som direkt eller indirekt tvingas till tjänstledighet av arbetsgivaren. Ett sätt för ryska arbetsgivare att undvika avskedanden med kostsamma avgångsvederlag är att permittera anställda, utan lön eller med bara en del av lönen. Under mätveckan i maj 2000 var

enligt AKU 350 000 personer helt eller delvis permitterade. Fyra av sju av dem var kvinnor, men bland dem som var permitterade hela veckan utan någon ersättning var proportionerna de omvända. Grogan (1998) använder RLMS (1994-96) för en multivariat analys och finner att när hon samtidigt inkluderar både kön, yrke och andel kvinnor i yrket i modellen så har variabeln "andel kvinnor i yrket" en negativ effekt på sannolikheten att bli permitterad medan variabeln "kvinna" har en positiv effekt. Mödrar med små barn kan utsättas för påtryckningar att ta ut längre föräldraledighet än de skulle önska, men det finns inga kvantitativa data om hur vanligt detta är.

Ett annat problem är att arbetsgivaren inte betalar ut den intjänade lönen, eller en del av den. Enligt RLMS 1996 hade tre femtedelar av de anställda råkat ut för detta. Andelen var lite större för män och könsskillnaden blev signifikant i multivariat analys (Lehmann et al. 1999).

Föreställningen om den nöjda hemmafrun

Tabell 2 visar en relativt hög andel självdefinierade hemmafruar i Taganrog – eller "husmödrar", för att använda en term som ligger närmare den ryska. Samtidigt beskriver sig mycket färre kvinnor än män som arbetslösa, både 1993/94 och 2000. Det stämmer inte med AKU-siffrorna för regionen. Hur många av dem som väljer att beskriva sig som "husmödrar" 1993/94 som uppfyller ILO-kriterierna för arbetslöshet vet vi inte. Bland de knappt 100 hemmafruarna i undersökningen 2000 skulle drygt hälften "föredra att arbeta" medan 22 procent hade gjort något för att finna arbete. Detta reser intressanta frågor om människors inställning till status som hemmafru respektive arbetslös och om i vilken utsträckning och i vilken mening hemmafruskapet var frivilligt.

Det är inte bara män som hävdar att de ryska (och östeuropeiska) kvinnorna skulle föredra att avstå från förvärsarbete utanför

Tabell 3 Mödrars sysselsättning (självdefinierad) efter yngsta barnets ålder. Taganrog 1989, 1993/94, 2000* (procent).

	< 1 år			1-2 år			3-6 år		
	1989	1993	2000	1989	1993	2000	1989	1993	2000
Arbetar	0	7	15	65	20	31	93	80	64
Studerar	0	10	15	4	1	2	1	0	2
Arbetslös	0	2	0	0	0	7	0	4	10
Hemma**	100	80	69	26	77	60	4	14	24
Övrigt & bortfall	0	0	0	5	2	0	2	3	0
N	41	41	13	76	97	42	164	250	88

* 1989 och 1993 uppgav föräldern barnets ålder i år. 2000 beräknades den som intervjumånad minus födelsemånad. Barn vars första eller tredje födelsedag inträffade intervjumånaden kan därför ha blivit felkodade.

** Detta inkluderar svaren "Graviditets/mödraledig", "Hemmafru" och (2000) "Tillfälligt inte arbetande, söker för närvarande inte arbete".

hemmet. Enligt många intellektuella kvinnor i den före detta sovjetfären fanns det även bland kvinnorna en allmän reaktion mot vad som kallades den "sovjetiska överemancipationen". Den höga förvärvsfrekvensen hade tvingats på kvinnorna och inte bara inneburit betungande dubbelarbete utan också – sades det – att kvinnorna berövats sin "femininitet" och männen tappat sin "maskulinitet" och sitt självförtroende med rollen som familjeförsörjare.¹⁷ Frasen "tillbaka till köket" sades ha en helt annan innebörd i ett samhälle där "köket" symboliserade en privatsfär med individuell frihet och mänskliga relationer i opposition mot en förtryckande diktatur. "Ytterligare ett ganska stort antal kvinnor önskar återvända till köket för att slippa vägarbete, tråkigt kontorsarbete eller fabriksarbete", skrev Lissyutkina (1993: 276). Kalabachina (1995) beklagar att yrkeskunniga och yrkesstolta universitetsutbildade kvinnor förlorar sina jobb medan lågutbildade kvinnor får vara kvar i sina tunga, tråkiga, smutsiga arbetaryrken som hon förmodar att de skulle vara glada att få lämna.¹⁸ Antropologerna Ashwin och Bowers (1997) finner motsatsen i djupintervjuer med kvinnliga arbetare: arbete och yrkeskunskap är viktigt för deras självkänsla och den sociala gemenskapen på arbetsplatsen är grundläggande i deras liv. I dagens ryska samhälle med låga löner som betalas ut oregelbundet är utbyte av tjänster och information, ömsesidiga lån, byten och gåvor i en informell "in natura-ekonomi" nödvändiga för att överleva. Dessa nätverk upprätthålls främst av kvinnorna och bygger dels på släktband, dels på arbetskamrater.

I början av reformperioden genomfördes opinionsundersökningar där en stor majoritet av kvinnorna svarade att de skulle vilja förvärvsarbeta även om det inte var ekonomiskt nödvändigt (Mezentseva 1994a, b). Å

andra sidan ansåg också ganska många att mödrar borde vara hemma tills barnet var tre eller till och med sju år. Uppenbart idag är att de flesta makars reallöner inte tillåter deras makor att vara hemmafruar även om de skulle vilja det. Hur många förvärvsarbetande kvinnor som skulle vilja vara hemma, och hur många hemmavarande som skulle vilja förvärvsarbeta vet vi inte. I Taganrogundersökningen 1993/94 undersöktes vilka kvinnor som med störst sannolikhet var hemmafruar.¹⁹ Universitetsutbildning sänkte sannolikheten något, barn i åldern 3-7 år påverkade den inte signifikant. Den variabel som gav störst utslag (med mycket hög statistisk precision) var övriga hushållsmedlemmars inkomst vilket tyder på att "hemmafruskapet" inte var en form av arbetslöshet under annat namn, utan ett val. Hur fritt kvinnan kunde göra det valet är en annan fråga.

Det finns ingen statistik över hur lång föräldraledighet som tas ut, men i Taganrogundersökningen var genomsnittet för mödrar till barn födda 1990-94 33 månader. Även om kvinnorna föredrog så långa lågbetalda eller obetalda förvärvsavbrott gjordes de mycket beroende av mannen eller andra anhöriga.

Könssegregering bland de sysselsatta

Enligt den företagsbaserade statistiken har andelen kvinnor bland de anställda minskat med tre procentenheter från 1990 till 1998 (*Rossijskij...* 1999). Mest har antalet kvinnor minskat i industrin, vars andel av den totala sysselsättningen fallit från 30 procent 1990 till 22 procent 1998 (*ibid.*). Den kvinnodominerade textil- och konfektionsindustrin har gått tillbaka mest, relativt sett, men i absoluta tal har fyra gånger så många arbetstillfällen försvunnit i verkstadsindustrin, där männen utgjorde 58 procent av de anställda

1989. Kvinnodominansen i de lågavlönade vård- och utbildningssektorerna är ungefär lika stor som tidigare, liksom mansdominansen i transport- och byggnadssektorerna. Männerna har ökat sina andelar inom handels-, bank- och finanssektorerna där lönerna var mycket låga under Sovjetperioden, men där vissa grupper idag har mycket bra betalt.

Tabell 4 visar relativa löner inom olika näringsgrenar. Trots all turbulens i ekonomin har relativlönerna varit förhållandevis sta-

bila. Även "budgetsektorn"²⁰ höll sig till och med 1996 på ungefär samma nivå i förhållande till genomsnittet som under Sovjetperioden – men till ett mycket lägre genomsnitt. Från 1997 har dessa mycket kvinnodominerade sektorer fallit tillbaka lönmässigt jämfört med övriga, vilket rimligen måste ha sänkt könslönekvoten i landet. Separat lönestatistik för kvinnor och män är fortfarande sällsynt. De enda publikationer där jag funnit sådana uppgifter är *Zjensjtjiny i muzjtjiny Rossii* – den ryska motsvarigheten

Tabell 4 Genomsnittlig lön för anställda i olika näringsgrenar^a 1989-98 i procent av riksgenomsnittet samt kvot mellan genomsnittslönerna för kvinnor och män 1998 i procent.

Bransch	Sovjet 1989 ^b	Ryssland 1993 ^c	Ryssland 1996	Ryssland 1998	Könslöne- kvot 1998 (%)
Industri	109,7	108,2	110	115	69
Byggnad	131,5	132,9	122	127	79
Transport & kommunikationer	111,9				
Transport		150,6	144	144	77
Kommunikationer		107,3	130	140	70
Handel och restaurang	77,8	79,7	77	82	73
Övrig service	75,1	92,1	106	105	78
Hälsovård och idrott	67,9	76,0	77	69	79
Utbildning	73,0	68,4	70	63	83
Högskolor och forskning	126,1	67,6	83	99	74
Kultur	59,5	62,0	65	62	81
Off, förvaltning	97,9	115,4	120	129	84
Bank, försäkring, finans	97,9	243,0	192	199	77
Alla (rubel)	240,4	58 663	790210	1051 ^d	70

Källor: *Narodnoe Chozjajstvo sssr* 1989:76-77, *Trud i zanjatost'* 1995:49, *Rossijskij Statistitjeskij Ezjegodnik* 1997:144, 145, 147, *Rossijskij Statistitjeskij Ezjegodnik* 1999:156, *Zjensjtjiny i muzjtjiny Rossii* 1999:71.

^a I medelstora och stora företag. Inkluderar inte eventuella bisysslor.

^b Genomsnittlig bruttolön under året, inklusive bonus.

^c Genomsnittlig bruttomånadslön för anställda i företag och institutioner.

^d Nya rubler, motsvarande 1000 gamla.

till SCB:s lathund "Om kvinnor och män" – för åren 1998-2000.²¹ Enligt utgåvan för 1999 är den genomsnittliga månadslönen för kvinnor i stora och medelstora företag 70 procent av den för män. Att exkludera små företag är att exkludera en stor del av de nya privata företagen (det vill säga företag som inte privatiserats utan startats som privata) där en förhållandevis stor del av de högsta lönerna återfinns. Enligt en undersökning av Clarke och Kabalina (2000) föredrar arbetsgivare i denna sektor "allt annat lika [...] att anställa unga män med högre utbildningsnivå och viss arbetslivserfarenhet". Samtidigt bortser man från "egenföretagare" som gatuförsäljare och liknande med mycket låga inkomster. Förmodligen skulle könslönegapet vara större om dessa båda skikt fanns med.

Ett stort problem för alla löne- och inkomstdata är att löner som döljs för skattemyndigheterna inte heller rapporteras vare sig i företagens lönestatistik eller i enkätintervjuer. Även legala höga inkomster kan döljas vid intervjuer.²²

På basis av tabeller från *Narodnoe Chozjajstvo 1989* (se s. 10 ovan), skattar Atkinson och Micklewright (1992) könslönkvoten för månadslöner till 0,71. Newell och Reilly (2000) finner könslönkvoter på 0,69 1992 och 0,70 1996. De använder data från RLMS som inte går att direkt jämföra med dem från 1989. För timlöner uppskattar Newell och Reilly könslönkvoten såväl 1992 som 1996 till 0,78, det vill säga kvinnornas löner är 22 procent lägre.

Ett sätt att se om genomsnittliga könsskillnader i lön beror på skillnad i faktorer som påverkar lönen för både män och kvinnor (till exempel utbildningsnivå) är regressionsanalys av en multivariat löneekvation²³ där en variabel för kön ingår. Den

skattade parametern för könsvariabeln ger då ett "renare" mått på olikhet på grund av kön (eller av icke-inkluderade variabler som är korrelerade med kön). Då Newell och Reilly kontrollerar för utbildning, potentiell erfarenhet,²⁴ region, näringsgren och yrkesgrupp återstår en oförklarad könsskillnad på 22 procent 1992 och 26 procent 1996.

Detta är den enklaste metoden för att analysera hur de genomsnittliga skillnaderna i jobb- och personkaraktäristika kan bidra till könsskillnaden i lön. En något mer sofistikerad variant är den så kallade Oaxaca-Blinderdekomponeringen²⁵ där en lönemodell skattas för kvinnors och mäns löner separat. I sådan dekomponering ställs man emellertid inför ett tekniskt problem: anta till exempel att män i genomsnitt har ett års längre erfarenhet och att ett års erfarenhet ger en procent högre lön för kvinnor men två procent för män. Förklarar då skillnaden i erfarenhet en könslönskillnad på en procent eller två? Vanligt är att göra två beräkningar – en med vardera antagandet. I det ena fallet finner Newell och Reilly att den förklarade delen var ungefär en fjärdedel av könsskillnaden i lön 1996, i det andra att den är negativ. Det beror främst på kvinnornas högre utbildningsnivå – om de fick lika mycket betalt som män med samma utbildning skulle de alltså tjäna mer än männen.

Glinskaya och Mroz (2000) använder RLMS-data från 1992, 1994 och 1995 för att undersöka könsskillnader i timlön. De finner ingen klar tidstrend. Skillnaden är större 1994 än 1992 men minst 1995.²⁶ Deras viktigaste resultat gäller könslönkvoterna om man jämför män och kvinnor som ligger på samma plats på sitt eget köns lönestege. Det visar sig att löneskillnaden mellan den sämst betalda tiondelen av kvinnorna och den sämst betalda tiondelen av männen har redu-

Tabell 5 Kvinnors arbetsinkomster föregående månad i procent av mäns. Taganrog 1989-2000.

	1989	1993/94	2000
Aritmetiskt genomsnitt			
Arbetsinkomst från huvudarbetsplats	66*	62	61
Total arbetsinkomst**	65	61	59
Vid medianen (p50)			
Arbetsinkomst från huvudarbetsplats	70	67	56
Total arbetsinkomst	69	66	56

* 1993/94 och 2000 definierade respondenten själv sin "huvudarbetsplats". Har respondenten beskrivit sin enda arbetsplats som "bisyssla" har den inte räknats som huvudarbetsplats här. 1989 har för individer med inkomster både från lönearbete (i statligt företag) och egenarbete/kooperativ den statliga arbetsplatsen räknats som huvudarbetsplats.

** Inklusive bisysslor och företagarkinomster.

cerats påtagligt.²⁷ Även för män och kvinnor i mitten av skalorna, samt halvvägs mellan denna nivå och toppen respektive botten har könsskillnaden minskat, men inte mycket.²⁸ Skillnaden mellan den högst avlönade tiondelen bland männen och motsvarande grupp bland kvinnorna har däremot ökat. Samtidigt har gapet mellan de högst avlönade männen och övriga män ökat drastiskt. Tillsammans drar detta upp den genomsnittliga skillnaden mellan mäns och kvinnors löner.

De tre enkäterna i Taganrog gäller visserligen bara en stad men de ger en viss möjlighet att jämföra data från före och efter övergången. Tabell 5 visar att könskvoten, både för genomsnittet av förvärvsinkomster och för den genomsnittlige inkomsttagaren (medianen) har sjunkit om än inte så drastiskt som gjorts gällande.

Resultaten från 2000 är preliminära men två saker är ändå anmärkningsvärda. För det första är minskningen större från 1989 till 1993/94 än från 1993/94 till 2000. Detta kan bero på lokala förhållanden: under Sovjetperioden arbetade emellertid många kvinnor och en stor majoritet av männen i Taganrog i

tung industri, till stor del med militär inriktning. Krisen inom krigsindustrin bör alltså ha drabbat Taganrog hårt under de första åren av transitionen, och män i särskilt hög grad. För det andra är kvoten 1989 och 1993/94 högre för medianen än för genomsnittet, vilket avspeglar en större "högersvans" på den manliga inkomstfördelningskurvan än på den kvinnliga.²⁹ Om det motsatta resultatet för 2000 står sig vid närmare granskning reser det intressanta frågor om förändring i fördelningarnas form.

Hade kvoten angivits för timlöner hade könsskillnaden varit mindre än för månadslöner, eftersom kvinnor arbetade färre timmar per månad än män. I datamaterialet från Taganrog 1993/94 reduceras könsskillnaden i lön med drygt en sjundedel om man tar hänsyn till detta (Katz 2001). För kvinnliga och manliga respondenter i studien 2000, vilka definierar sig som "förvärvsarbete", var skillnaden i kontrakterad veckoarbetstid bara två timmar, men männen hade arbetat tre timmar, drygt sju procent, mer på sin huvudarbetsplats under veckan före intervjun och fyra timmar mer om man inkluderar bisysslor.

Ännu svårare att få tillförlitliga uppgifter om än lön på huvudarbetsplats är inkomster från bisysslor. Många har flera jobb, men färre är beredda att berätta om dem för en intervjuare eller rapportera dem till statistikmyndigheterna. Enligt RLMS hade 5 procent av de förvärvsarbetande respondenterna bisysslor 1992 och dubbelt så många 1996. Foley (1997b) finner i multivariat analys att kvinnor har lägre sannolikhet att ha flera jobb, i synnerhet om de är gifta och har barn, samt att könsskillnaden ökar över tiden. Båda könen har större intäkt per arbetad timme i bisysslor än i huvudsaklig sysselsättning, men skillnaden i timlön mellan män och kvinnor är mycket större.

Såväl Goskomstats löneuppgifter som RLMS-studierna analyserar inkomst av tjänst i den formella sektorn. Detta torde innebära en underskattning av könsskillnader i förvärvsinkomst. 5,4 procent av de sysselsatta männen och 3,7 procent av kvinnorna var egenföretagare (Trud... 1999: 56, 207).³⁰ Gruppen egenföretagare är mycket heterogen – där finns mycket rika ”nyryssar” men även gatuförsäljare och hemarbetande med ytterst blygsamma inkomster.

Flera forskare har funnit lägre inkomster bland kvinnliga än manliga företagare. (Babaeva och Chirikova 1995, Roshin och Roshina 1994). De, och andra,³¹ diskuterar exempel på kvinnliga företagare med värderingar som innebär att de anser sig mindre intresserade av maximalt vinstbringande aktiviteter än manliga företagare, och mer av att framställa ”nyttiga” tjänster och produkter och av att arbeta inom den ”tredje sektorn”.³² Underlag saknas dock för att avgöra hur vanligt detta är och om det finns några systematiska skillnader mellan kvinnor och män.³³

Sammanfattning och slutsatser

Efter tio års djupgående förändringar i Ryssland lever en stor del av befolkningen i ekonomisk otrygghet och många i fattigdom. I vissa avseenden har könsklyftorna ökat, i andra minskat. Arbetslösheten verkar vara ganska jämnt fördelad. Medellivslängden minskade för båda könen i början av reformperioden, men föll betydligt mer för män än för kvinnor och har återhämtat sig i mindre utsträckning (Tabell 6). Kvinnors löner var även under Sovjetperioden lägre än mäns, men de förefaller nu utgöra en ännu något lägre andel av en betydligt lägre manlig medellön. Inkomstklyftorna mellan lågavlönade och högavlönade har vidgats drastiskt. Kvinnorna är överrepresenterade bland låginkomsttagare, män bland höginkomsttagare. Ensamstående mödrar är en av de grupper som oftast faller under fattigdomsstrecket (Lokshin et. al. 2000).

Även under Sovjetperioden var rollen som ”försörjare” (*kormilets*) viktig för männens identitet (Kiblitckaya 2000). Man kan spekulera i om kvinnornas dubbla roller också givit dem större möjlighet att anpassa sig till en situation som rycker undan gammal yrkesstolthet och gammal trygghet i arbetslivet. Sarah Ashwin³⁴ beskriver hur män i de hushåll hon intervjuat är mindre benägna än kvinnorna att ta jobb med låg status. Däremot är kvinnorna mindre benägna att lämna ett lågavlönat, men fast, jobb om de inte först har funnit ett bättre arbete.

Samtidigt som mödraledighet och andra sociala rättigheter liksom arbetsgivares fördomar leder till diskriminering av kvinnor så anses de också beredda att arbeta för lägre lön, vara pålitligare och samvetsgrannare – att alkoholismen är mindre utbredd bland ryska kvinnor än bland män torde vara

Tabell 6 Förväntad medellivslängd för kvinnor och män. År. *Rossiiskij Statistitjeskij Ezjegodnik* 1999:97

	1990	1994	1998
Kvinnor	74,3	71,2	72,9
Män	63,8	57,6	61,3

klart.³⁵ Högre effektivitet och lägre anspråk kan ge kvinnorna konkurrensfördelar gentemot männen. En faktor som gynnat kvinnor i transitionsekonomierna är också att de minst lönsamma företagen ofta funnits i mansdominerade branscher (militär-, gruv- och metallurgisk industri) och de som expanderat är servicenäringsar som traditionellt anses "kvinnliga". Däremot har kvinnorna drabbats av nedskärningarna i offentlig vård och utbildning, både vad gäller löner och sysselsättning.

Den nya genusordning som håller på att skapas i Ryssland är lika komplicerad, kaotisk och svåröverblickbar som den nya ekonomiska och sociala (o)ordningen. Att försöka fånga den i en fras eller formel undergräver möjligheterna för en genusforskning som är av nöden.

NOTER

1. För en genomgång av områden som inte täcks i denna artikel, se Posadskaya (1994), Buckley (1992, 1997), Pilkington (1996) och Malysheva (1996).
2. Se t.ex. Ashwin och Bower (1997), van der Lippe och Fodor (1998), Standing (1996), Newell och Reilly (2000)
3. För mer utförliga framställningar se Katz (2001), McAuley (1981), Atkinson et. al. (1978).
4. Dessa siffror är baserade på data från folkräkningen 1989 och inte exakt detsamma som "förvärvsfrekvens" i internationell arbetsmarknadsstatistik.
5. Ett bidrag motsvarande full lön utgick under 16-18 veckor, resten av tiden var obetald fram till 1991 då ett lågt bidrag infördes.
6. Denna studie genomfördes våren 2000 och omfattade ett sannolikhetsurval på 1272 kvinnor i åldern 16-76 år.
7. I intervjumaterialet finns uppgifter om 1025 barnafödslar under 1970-89. I drygt en tiondel av fallen fanns ingen uppgift om återvändande till arbete eller studier – kvinnan var fortfarande hemma, hade inte återvänt till arbetet mellan två födslar eller var inte arbetande eller studerande när barnet föddes.
8. Siffrorna hämtade från folkräkningen 1989.
9. Varje respondent har intervjuats om en arbetsdag och en ledig dag. Siffrorna är inte jämförbara med resultat från studier där tidsanvändningen mäts för ett sannolikhetsurval av dagar.
10. Urvalets storlek angavs till 310 000 men inga uppgifter om hur det gjorts publicerades.
11. Mer information om dessa källor finns i Katz (2001). En kritisk översikt av Goskomstat-data finns i Clarke (1999). RLMS finns utförligt dokumenterad på projektets hemsida <http://www.cpc.unc.edu/projects/rlms>. RLMS är en panelstudie med ett byte av panel. Undersökningarna från Taganrog är upprepade tvärsnitt.
12. Funk & Mueller (1993), Mezentseva (1994a, b), Posadskaya (1994), Rimashevskaya (1996).
13. I en studie baserad på opinionsmätningensinstitutet VTSIOMS ("All-ryska Centret för Studier av den Offentliga Meningen") enkäter.
14. Studenter och pensionärer som arbetar minst en timma under mätveckan är sysselsatta enligt AKU men definierar sig antagligen inte så i folkräkningen.

15. Föräldraledighetens längd ökades 1991 från ett och ett halvt till tre år. Lönen kompenseras under 18 veckor. Tills barnet är ett och ett halvt år utgår ett lågt bidrag, därefter inget alls.
16. Samma term används för att beskriva sovjetiska förhållanden, men då med en annan innebörd – anställda som åtminstone tidvis saknar meningsfulla arbetsuppgifter men fick full lön – till skillnad mot dagens permitterade eller ofrivilligt deltidanställda.
17. Detta var något som oroade psykologer, politiker, pedagoger och andra även i Sovjetsamhället (se t.ex. Liljeström 1993).
18. Antagandet säger förmodligen ganska mycket om de mentala klassklyftor som det starkt skiktade sovjetsamhället lämnade efter sig.
19. Med en probit-skattning.
20. "Budgetsektorn" inkluderar offentlig administration, skolor, sjukvård, forskning och kultur, polis och armé men inte statligt eller kommunalt ägda företag.
21. Denna skrift är för övrigt framställd på initiativ av och i samarbete med svenska SCB.
22. Hur höga inkomster de som inte svarar på frågor om inkomster har, eller vilka som medvetet ger falska uppgifter, går inte att bevisa. Det intryck som förmedlas av ryska forskare och det erfarna intervjuarteam som deltog i Taganrog-undersökningen är att både svarsfrekvens och uppriktighet tenderade att vara mindre i "fina" bostäder med dyra möbler, flera bilar och så vidare.
23. En löneekvation är en formel för beräkning av förväntad lön givet en uppsättning karaktäristika (som ålder, utbildning, yrke o.s.v.) vilken skattats för att ligga så nära faktiskt observerade löner i ett datamaterial som möjligt.
24. Ålder minus utbildningens längd minus normal ålder vid skolstart.
25. En standardreferenserna för denna metod är Oaxaca (1973). En oteknisk presentation finns i Katz (2001).
26. Betydelsen av exakt hur timlönevariabeln definieras och vilka observationer som inkluderas illustreras av att de finner att män tjänar 36 procent mer i timmen 1992 medan Newell och Reilly finner en skillnad på 28 procent med samma databas. Eftersom mätproblemen är stora är det mest intressanta inte en siffra på "könsskillnaden i lön" utan jämförbara siffror vid olika tidpunkter eller för olika grupper.
27. Egentligen vid den tionde percentilen, d.v.s. den individ som har tio procent av de övriga under sig i lönefördelningen.
28. Könslönekvoten beräknades alltså vid de 10:e, 25:e, 50:e, 75:e och 90:e percentilerna.
29. Detta är i linje med de ovannämnda resultaten i Glinskaya och Mroz.
30. *Obsledovanie...* 2000: 149 anger 8,7 respektive 5,7 procent i maj 2000. Den stora skillnaden kan bero på återhämtning efter augustikrisen 1998 – eller på att arbetskraftsundersökningarna (AKU) blev mindre pålitliga när man övergick till att göra dem kvartals- i stället för årsvis. Uppgiften om ägandeform är från registerdata, inte från AKU, och har justerats av Goskomstat i enlighet med dess uppskattningar av icke-registrerad ekonomisk verksamhet.
31. Khotkina (1994), Bruno (1997), Bridger (1996), Sätre-Åhländer (1998).
32. Enligt Bruno (1997: 69) har allmänheten också olika inställning till manliga gatuförsäljare som vill tjäna pengar "på vanligt folks bekostnad" (i synnerhet om försäljaren är från Kaukasien och det "vanliga folket" är etniska ryssar...) och till stackars kvinnor som fattigdomen tvingar att försörja familjen på detta sätt.
33. Ingen anger sin urvalsmetod.
34. Muntlig presentation, International Conference of Central and East European Studies, Tampere, augusti 2000.
35. Se också Ashwin och Bowers (1997), Monosouva (1996), Bruno (1996).

LITTERATUR

- ASKOV KAZNELSON, BRIT & HAUE, RIKKE (2001) "Hvorfor køn?", *Nordisk Øst-forum* vol. 15 nr 1.
- ASHWIN, SARAH & BOWERS, ELAINE (1997) "Do Russian women want to work?", Mary Buckley (red.) *Post-Soviet Women: from the Baltic to Central Asia*, Cambridge University Press.
- ASHWIN, SARAH (red.) (2000) *Gender, State and Society in Soviet and Post-Soviet Russia*, Routledge.
- ATKINSON, ANTHONY B. & MICKLEWRIGHT, JOHN (1992) *Economic Transformation in Eastern Europe and the Distribution of Income*, CUP.
- ATKINSON, DOROTHY, DALLIN, ALEXANDER & LAPIDUS, GAIL W. (1978) *Women in Russia*, Harvester Press.
- BABAEVA, I. & CHIRIKOVA, A. E. (1995) "Zjensjtjiny v biznese", *Tjelovek i trud* 12.
- BRIDGER, SUE, KAY, REBECCA & PINNICK, KATHERINE (1996) *No More Heroines? Russia, Women and the Market*, Routledge.
- BRUNO, MARTHA (1996) "Employment Strategies and the Formation of New Identities in the Service Sector in Moscow", Hilary Pilkington (red.) *Gender, Generation and Identity in Contemporary Russia*, Routledge.
- (1997) "Women and the Culture of Entrepreneurship", Mary Buckley (red.) *Post-Soviet Women: from the Baltic to Central Asia*, Cambridge University Press.
- BUCKLEY, MARY (red.) (1992) *Perestroika and Soviet Women*, Cambridge University Press.
- (red.) (1997) *Post-Soviet Women: from the Baltic to Central Asia*, Cambridge University Press.
- CLARKE, SIMON (1999) *The Formation of a Labour Market in Russia*, Elgar.
- CLARKE, SIMON & KABALINA, VERONIKA (2000) "The New Private Sector in the Russian Labour Market", *Europe-Asia Studies* vol. 52 no. 1.
- COMMANDER, SIMON & YEMTSOV, RUSLAN (1997) "Characteristics of the Unemployed", Jeni Klugman (red.) *Poverty in Russia*, EDI Development Studies, World Bank.
- EINHORN, BARBARA (1993) *Cinderella Goes to Market: Citizenship, Gender and Women's Movements in East Central Europe*, Verso.
- FOLEY, MARK (1997a) "Determinants of Unemployment Duration in Russia", Economic Growth Center, Yale University, Center Discussion Paper No. 779.
- (1997b) "Multiple Job Holding in Russia During Transition", Economic Growth Center, Yale University, Center Discussion Paper No. 781.
- FONG, MONICA (1994) *The Role of Women in Rebuilding the Russian Economy*, Studies of economies in transformation, paper no. 10, World Bank.
- FUNK, NANETTE & MUELLER, MAGDA (red.) (1993) *Gender Politics and Post-Communism: Reflections from Eastern Europe and the Former Soviet Union*, Routledge.
- GLINSKAYA, ELENA & MROZ, TOM (2000) "The Gender Gap in Wages in Russia from 1992 to 1995", *Journal of Population Economics* vol. 13 no. 2.
- GROGAN, LOUISE (1998) "Worker Characteristics and Administrative Leave in the Russian Federation", *Mimeo*, Tinbergen Institute and Department of Economics, University of Amsterdam.
- (2000) *Labour Market Transitions of Individuals in Eastern and Western Europe*, Research Series, Tinbergen Institute, Amsterdam.
- GROGAN, LOUISE & VAN DEN BERG, GERARD (2001) "The Duration of Unemployment in Russia", *Journal of Population Economics* vol. 13 no. 2.
- HOPKINS, B. E. (1996) "Women and Children Last: A Feminist Redefinition of Privatization and Economic Reform", Edith Kuiper, Jolande Sap & Susan Feiner (red.) *Out of the Margin. Feminist Perspectives on Economics*, Routledge.
- KALABACHINA, I. (1995) *Sotsial'nyj pol i problemy naselenija*, Menedzher.
- KATZ, KATARINA (2001) *Gender, Wages and Discrimination in the USSR. A Legacy of Discrimination*, Palgrave.
- KHOTKINA, ZOYA (1994) "Women in the Labour

- Market: Yesterday, Today and Tomorrow”, Anastasia Posadskaya (red.) *Women in Russia. A New Era in Russian Feminism*, Verso.
- KIBLITSKAYA, MARINA (2000) ”Once We Were Kings’: Male Experience of Loss of Status at Work in Post-Communist Russia”, Sarah Ashwin (red.) *Gender, State and Society in Soviet and Post-Soviet Russia*, Routledge.
- KLUGMAN, JENI (red.) (1996) *Poverty in Russia*, EDI Development Studies, World Bank.
- LEHMANN, HARTMUT, WADSWORTH, JONATHAN & ACQUISTI, ALESSANDRO (1999) ”Grime and Punishment: Job Insecurity and Wage Arrears in the Russian Federation”, *Journal of Comparative Economics* vol. 27.
- LILJESTRÖM, MARIANNE (1993) ”The Soviet Gender System: The Ideological Construction of Femininity and Masculinity in the 1970s”, Marianne Liljeström, Eila Mäntysaari & Arja Rosenholm (red.) *Gender Restructuring – ‘Perestroika’ in Russian Studies*, Slavica Tamperiana.
- LISSYUTKINA, LARISSA (1993) ”Soviet Women at the Crossroads of Perestroika”, Nanette Funk & Magda Mueller (red.) *Gender Politics and Post-Communism: Reflections from Eastern Europe and the Former Soviet Union*, Routledge.
- LOKSHIN, MICHAEL, MULLAN HARRIS, KATHLEEN & POPKIN, BARRY M. (2000) ”Single Mothers in Russia: Household Strategies for Coping with Poverty”, *World Development* vol. 28, no. 12.
- MALACHOVSKAJA, N. (1980) *Woman and Russia. First Feminist Samizdat*, Sheba Feminist Publishers.
- MALYSHEVA, MARINA (red.) (1996) *Gendernye aspekty sotsial’noi transformatsii*, Demografiia i sotsiologija.
- MCAULEY, ALASTAIR (1981) *Women’s Work and Wages in the Soviet Union*, Allen&Unwin.
- MEZENTSEVA, YELENA (1994a) ”What Does the Future Hold? (Some Thoughts on the Prospects for Women’s Employment)”, Anastasia Posadskaya (red.) *Women in Russia. A new era in Russian feminism*, Verso.
- (1994b) ”Equal Opportunities or Protectionist Measures? The Choice Facing Women”, Anastasia Posadskaya (red.) *Women in Russia. A new era in Russian feminism*, Verso.
- MONOSOUVA, GALINA (1996) ”Gender Differentiation and Industrial Relations”, Simon Clarke (red.) *Conflict and Change in the Russian Industrial Enterprise*, Elgar.
- Narodnoe Chozjajstvo SSSR v 1989 g.*, Goskomstat SSSR, 1989.
- Narodnoe Obrazovanie i kul’tura v SSSR* (1989) Goskomstat.
- NEWELL, ANDREW & REILLY, BARRY (2000) ”The Gender Pay Gap in the Transition from Communism: Some Empirical Evidence”, uppsats presenterad vid IZA, Bonn, maj.
- OAXACA, RONALD (1973) ”Male-female Wage Differentials in Urban Labor Markets”, *International Economic Review* 14.
- Obsledovanie naselenija po problemam zaniyatosti, maj 2000 goda*, Goskomstat.
- PILKINGTON, HILARY (red.) (1996) *Gender, Generation and Identity in Contemporary Russia*, Routledge.
- POSADSKAYA, ANASTASIA (red.) (1994) *Women in Russia. A New Era in Russian Feminism*, Verso.
- (1996) ”Zjenskie issledovanija v Rossij: Perspektivy novoga videnija”, Marina Malysheva (red.) *Gendernye aspekty sotsial’noi transformatsii*, Demografiia i sotsiologija.
- RIMASHEVSKAJA & NATALIA, M. (1996) ”Gender i ekonomicheskij perechod v Rossij (na primere Taganrogskich issledovanij)”, Marina Malysheva (red.) *Gendernye aspekty sotsial’noi transformatsii*, Demografiia i sotsiologija.
- ROSHIN, S. & ROSHINA, IA (1994) ”Muzjtjiny, zjensjtjiny i predprinimatel’stvo”, *Tjelovek i trud* no. 12.
- Rossijskii Statistitjieskii Ezjegodnik* (1999) Goskomstat Rossii.
- STANDING, GUY (1996) *Russian Unemployment and Enterprise Restructuring: Reviving Dead Souls*, Macmillan.

SÄTRE-ÅHLANDER, ANN-MARI (1998) *Women on the Russian Labour Market. The Development of the Social Economy in Russia*, Mitthögskolan, Rapport 1998:12.

TEREBILOVA, V. I. (red.) (1981) *Kommentarii k zakonodatel'stvu o trude*, Juridicheskaja literatura. *The 1989 USSR Census*, Microfiche East View Publications.

Trud i zanjatost' v Rossii (1999) Goskomstat Rossii.

VAN DER LIPPE, TANYA & FODOR, ÉVA (1998) "Changes in Gender Inequality in Six Eastern European Countries", *Acta Sociologica* vol. 41.

Zjensjtjiny i muzjtjiny Rossii 1999, Goskomstat, Moscow.

Zjensjtjiny i muzjtjiny Rossii 2000, Goskomstat, Moscow.

SUMMARY

Despite the dramatic changes in the economic system and in gender discourse in Russia over the last 10 years, gender

differences in labour force participation and employment have remained more stable than expected. Women were at a disadvantage at work in the USSR and they remain so in today's Russia. Both men and women have left the labour market, to a similar degree, but while the male exit is concentrated in young and old cohorts, women of reproductive age are less likely to be "at work". The gender wage differential appears to have increased by some percentage points. The limited quantitative evidence indicates that the main driving force behind this is the increase in income differentiation. Contrary to expectations, female unemployment is not larger than male.

KATARINA KATZ

Nationalekonomiska institutionen
Stockholms universitet
106 91 Stockholm
Katarina.Katz@ne.su.se